

što se radi. To znači da ciljevi kojima se teži treba da budu jasni, konkretni i realni. Kod prevelikih zahteva dolazi do »prelivanja« i »zagušivanja«. Drugi uslov za razvijanje motivacije je besprekorna organizacija života i rada i stvaranje stvaralačke atmosfere koju treba da krase dobri međuljudski odnosi koji su, opet, uslov za pojavu određenog standarda ponašanja. Vrednovanje rada je treći uslov i ima snažnu motivacionu funkciju. To je sastavni deo svakodnevnog života i rada starešina. Metodologija i sadržaji vrednovanja su u velikoj meri razrađeni i pružaju veliku objektivnost podataka i zaključivanja.

Pukovnik

prof. dr sci med. GOJKO KAPOR

*Primarna psihijatrijska prevencija u savremenoj armiji**

Pod primarnom psihijatrijskom prevencijom podrazumevaju se sva nastojanja, postupci i delatnosti usmerene na uklanjanje ili umanjnjenje uticaja uslova pod kojima nastaju psihički poremećaji. Da bi se ta prevencija u određenoj životnoj sredini, odnosno instituciji što adekvatnije sprovodila, u tome treba da učestvuju sve službe i pojedinci koji odgovaraju za život i rad u određenoj sredini. To se odnosi i na armiju kao sekundarnu socijalnu sredinu, odnosno instituciju. Da bi se u armiji adekvatno sprovodila primarna psihijatrijska prevencija, treba uvek imati na umu funkciju i zadatke određene armije, odnosno funkciju i zadatke koji se postavljaju pred njeno ljudstvo.

Svaka savremena armija zahteva od svoga ljudstva određenu političku svest, moralnu čvrstinu i borbenu osposobljenost. Iz toga nužno proizlazi da ljudstvo određene armije mora da bude na odre-

* Autor je svoje saopštenje pod naslovom: »Neki psihološki i psihijatrijski aspekti razvitka ličnosti starešina«, koje je podneo na Savetovanju, znatno proširio i prilagodio za objavljivanje u »Vojnom delu«.

đeni način i educirano i indoktrinirano. Naime, od samog početka služenja u armiji, koja, u stvari, predstavlja sekundarnu socijalnu sredinu, nameće se potreba određene vrste socijalizacije, određene akulturacije, edukacije i indoktrinacije.

Razume se da se ta vrsta socijalizacije ljudstva stalnog sastava armije razlikuje, posebno po svojoj dužini i intenzitetu, od socijalizacije ljudstva koje predstavlja privremeni, odnosno ročni sastav armije, a koje se nalazi u armiji različito vreme, obično od 12 do 24 meseca.

Od svih pripadnika armije tj. oficira, podoficira ili mlađih oficira, pitomaca vojnih škola i vojnika zahtevaju se određeni, ustaljeni oblici ponašanja i reagovanja: određeni stepen socijabilnosti, u prvom redu, poštovanje važećih društvenih normi ponašanja u društvu kome pripada određena armija; određeni stepen sposobnosti uklapanja u grupnu aktivnost; poštovanje pravila i propisa koji regulišu unutrašnju organizaciju života i rada u armiji, posebno, poštovanje vojne subordinacije, odnosno vojne hijerarhije koja obezbeđuje rukovođenje i disciplinu. To je osnovni uslov da ljudstvo određene armije stiče i druge ustaljene oblike ponašanja i reagovanja koje želi rukovodstvo, odnosno vladajuća klasa države, odnosno društva kojoj ona pripada. Naime, poznato je da su klasici marksizma isticali da je armija jedan od osnovnih atributa države koji služi kao mašina za ugnjetavanje jedne klase drugom.¹ U skladu sa tim, u procesu edukacije i indoktrinacije ljudstva određene armije nastoji se da se razviju i održavaju željene norme, mnjenja, stavovi, uverenja, ideali, znanja i, uopšte, određene vrednosti. Međutim, to nije nimalo lako, jer ljudstvo određene armije, posebno njegov ročni sastav, potiče iz raznih sociokulturnih sredina u kojima su pojedinci bili izloženi uticaju određenih normi i vrednosti, koje se razlikuju od onih koje se u armiji zahtevaju. Te norme i vrednosti su značajne za prilagođavanje ljudstva u armiji, za usvajanje njenih ciljeva i sadržaja i za prilagođavanje na način njenog delovanja. Mnogi pojedinci su pre dolaska u armiju pripadali raznim supkulturama od kojih neke mogu biti suprotne vrednosno-normativnom sistemu na kome se insistira u armiji, što može dovesti do mnogih interpersonalnih i intrapersonalnih konflikata. Ti konflikti mogu se nepovoljno odraziti na određene funkcije i zadatke armije i predstavljati probleme za rukovođenje u armiji. Na primer, pojedinci iz ročnog sastava armije dolazeći u armiju mogu se naći u

¹ Tu je reč o ulozi armije u klasičnom klasnom društvu, a njena uloga u savremenim klasnim društvima ponešto je izmenjena.

situaciji tzv. akulturacionog stresa, jer je armija za njih nova socijalna sredina sa novim uslovima života i rada u kojoj treba da žive i rade najmanje godinu dana. Drugim rečima, oni moraju da prođu kroz određeni proces socijalizacije koja obuhvata sticanje veoma značajnih iskustava. To je učenje novih pravila i normi ponašanja, menjanje navika u ishrani i, uopšte, u načinu života i rada, a u nekim slučajevima to može biti i učenje novog jezika. Njihova iskustva stečena u prethodnoj kulturi i dalje ostaju važan faktor ponašanja i doživljavanja u armiji. U iznenadnim i konfliktnim situacijama, kada se od njih zahteva brza, spontana reakcija, ta stara iskustva mogu biti jača i uticajnija od novih, stečenih u armiji. Dovoljno je da se takvi pojedinci nađu van domašaja kontrole neposredne situacije u armiji, pa da ispolje ponašanje koje su stekli i usvojili u primarnoj socijalizaciji. To se posebno može uočiti pri delovanju većih i značajnijih životnih događaja.

Određeni pojedinci, posebno pojedinci iz ročnog sastava armije, stupanje u armiju doživljavaju kao veliku životnu promenu, kao veći i značajniji životni događaj, koji se može nazvati i naziva se trauma, stres, kriza ili šok. Taj životni događaj za neke pojedince može predstavljati situaciju koja ih tera da stalno tragaju za ravnotežom između važećih vrednosno-normativnih sistema. U armijama višenacionalnih, višejezičkih i višereligijskih zemalja problemi te vrste su teži. Ne treba zaboraviti da u određenim armijama ima pojedinaca koji su prema toj armiji neprijateljski orijentisani tj. prema njenim moralnim, ideološkim i vrednosnim normama. Takva njihova orijentisanost može proizlaziti iz njihove devijantne kulture, odnosno supkulture kojoj su pripadali pre dolaska u armiju. Među njima ima pojedinaca koji krše pravila i propise armije, koji su skloni nedisciplini i koji prave krivična dela. Takve osobe mogu biti osobe sa poremećenom ličnošću (tj. sa psihopatskim crtama i crtama emocionalne nezrelosti), sa određenim specifičnim senzitivnostima (npr., senzitivnosti prema subordinaciji, autoritetu i, uopšte, prema mnogim situacijama na relaciji transfer-kontratransfer u socijalnim interakcijama). Te osobe ispoljavaju specifične reaktivne tendencije, te im teško padaju mnoge uobičajene situacije u armiji: doživljavaju neprijatnu emocionalnu napetost, nesigurnost, anksioznost (strahovanje), potištenost (depresivnost) i razne psihosomatske disfunkcije (čak i sa strukturalnim promenama). Takvi oblici ponašanja i reagovanja obično se sreću kod osoba sa neurotičnim crtama i osoba koje su sklone preteranoj upotrebi alkohola i droga. Sve to govori da je značaj vojnih starešina svih hijerarhijskih nivoa u

identifikaciji i eliminaciji životnih događaja, koji imaju oštećujuću stresnu vrednost za ljudstvo armije veliki, posebno za određeni broj pojedinaca u njoj.²

Postoji više lista važnih životnih događaja i više tehnika kojima se meri njihova stresna vrednost, kao što su npr.: »stres prilagođavanja na promenu« (T. H. Holmes, R. H. Rache), lista životnih događaja navedena u priručniku za životne događaje Svetske zdravstvene organizacije itd. Zajednički imenitelj svih definicija većih i značajnijih životnih događaja jeste objektivno dešavanje dovoljne veličine da izazove promene u uobičajenom životnom svetu većine pojedinaca koji ih doživljavaju i da izazove ulaganje određenih napora u određenom vremenskom intervalu da bi se oni (tim životnim događajima) prilagodili. Međutim, uvek treba imati na umu da stres, uopšte uzevši, nije nešto što treba izbegavati. Naime, treba samo izbegavati oštećujuće stresove. Stres se uostalom i ne može izbeći. Kompletно oslobađanje od stresa je smrt. H. Selye je 1975. godine napisao: »Nasuprot opštem mišljenju, cilj čoveka ne treba da bude da on izbegava stres, nego da njime vlada i da uživa u njemu saznavajući više o njegovom mehanizmu i adekvatnom prilagođavanju čovekove životne filozofije i o zakonima ponašanja«.³

Stres ne mora biti patološki fenomen, nego može biti i normalna adaptivna reakcija i priprema za odbranu. On može da ima i imunitizirajuću vrednost za stvaranje psihičke otpornosti na određene teže i značajnije životne događaje koji bi, sami po sebi, ukoliko ljudi na njih ne bi bili pripremljeni, mogli da imaju oštećujuću stresnu vrednost. Takvih situacija može biti dosta u okviru obuke, posebno borbene obuke i u okviru indoktrinacije ljudstva u armiji. Stres postaje patološki fenomen onda kada otkazu neurohumoralni mehanizmi i kada snaga agresije stresova prevaziđe određene kapacitete organizma. Sve je to bilo potrebno reći budući da je jedna od najosnovnijih aktivnosti psihijatrijske primarne prevencije kontinuirano praćenje zdravstvenih i emocionalnih problema ljudstva, praćenje njihovih životnih događaja, ličnih problema i teških situacija i njihovo adekvatno rešavanje kada se oni pojave. Taj problem u armiji je u nadležnosti i dužnosti svih službi i svih starešina, a ne samo onih koje rade u medicinskoj i posebno psihijatrijskoj službi armije. Naime, starešine u armiji su zadužene da se brinu o ljudstvu koje im je povereno. U okviru te njihove brige spadaju i sledeći postupci: umi-

² Stresnu vrednost životnih događaja razmatralo je više autora, a među njima i sledeći: T. H. Holmes, R. H. Rache, J. K. Wing itd.

³ H. Selye, Implications of stress concept, New York State J. Med, 1975.

rivanje i hrabrenje, utvrđivanje svakodnevnice delatnosti, razonoda i zabava, razvijanje omiljenih zabava, odmor, relaksacija, davanje obaveštenja, otklanjanje faktora spoljne sredine koji izazivaju konfliktne situacije, menjanje stavova pojedinaca, vođenje i savetovanje, podsticanje društvenog života, obezbeđenje prihvatljivih odušaka za agresivnost, obezbeđenje prihvatljivih kompenzacija za osećanje straha i manje vrednosti, zadovoljavanje najčešćih opravdanih potreba itd. Tu spadaju i sva nastojanja i postupci usmereni na uklanjanje i umanjevanje uticaja uslova u kojima nastaje maladaptacija, rđavo prilagođavanje, psihički poremećaji, psihička bolest ili stanje koje ima značaj bolesti.

Ljudstvo u savremenoj armiji je stalno uključeno u proces edukacije (obuka i učenje) i indoktrinacije. Ideologija svakog društvenog poretka kao što je poznato, zahteva ostvarivanje proklamovanog tzv. *modalnog tipa ličnosti*. Taj tip ličnosti je u određenoj armiji opisan atributima koji stvaraju idealizovani tip pripadnika te armije. U načelu, modalni tip ličnosti pripadnika određene armije je usklađen sa koncepcijom o strategiji razvoja i stanja postojećeg ekonomskog i političkog sistema države kojoj određena armija pripada.

Zadatak određene armije sa njenim vaspitno-obrazovnim ustanovama jeste da svoj rad sa svojim ljudstvom orijentiše na stvaranje osobina koje se pripisuju modalnom tipu ličnosti vojnika i vojnih starešina. Uspeh u ostvarivanju tog zadatka zavisi od različitih okolnosti. Za to je, pre svega, bitan opšti kulturni kontekst u kome se sprovodi vaspitno-obrazovna delatnost. Pri tome je najvažnije da se u armiji stvore takvi uslovi koji ne pogoduju održanju starih vrednosti koje su nepovoljne za stvaranje modalnog tipa ličnosti pripadnika armije, tj. da se kroz vaspitno-obrazovni proces afirmišu vrednosti koje se žele razvijati. Moglo bi se reći da svaka armija nastoji da u svojim pripadnicima, u okviru modalnog tipa ličnosti, razvija i održava: hrabrost, izdržljivost, postojanost, borbenost, disciplinovanost, reaktivnu spremnost, budnost, samožrtvovanje, efikasnost, grupnu solidarnost itd. U nekim armijama se insistira da modalni tip ličnosti njenih pripadnika razvija i održava određeni oblik svesti, npr., internacionalističku svest, a u nekim armijama se insistira na nacionalističkoj isključivosti itd.

U svakoj armiji u vaspitno-obrazovni rad spada i borbena i ostala obuka. Kroz obuku u armiji stižu se sasvim specifična, finalizirana znanja i veštine. Vežbanje njihove primene sprovodi se u relativno standardizovanim situacijama. Od svakog pojedinca u ar-

miji zahteva se efikasnost, a ona se ogleda u sposobnosti fiksacije optimalno uspešnih postupaka. U nekim armijama je razumevanje suštine pojava u okviru obuke u drugom planu ili čak van pažnje. Međutim, u drugim armijama se u svim postupcima pri obuci, odnosno sticanju znanja i veština, nalazi zahtev za dubljim smislom i značenjem sa opštedruštvenog aspekta. Tipične situacije borbene obuke su vežbanje i rukovanje oružjem i, uopšte, borbenim sredstvima. Ova obuka je naročito važna u onim rodovima vojske koji su zasićeni tehnikom, na primer, ratnoj mornarici i ratnom vazduhoplovstvu.

Svaka armija zahteva bespogovorno izvršavanje dužnosti i prihvatanje zadataka koje odredi starešina. U principu, dužnosti u armiji se ne biraju. Pojedincima u armiji, u skladu sa njihovom obučenošću i kvalifikacijama, predaje se na rukovanje tehnika i sredstva koja mogu ugroziti i vlastitu sigurnost i sigurnost drugih. To su često i skupa sredstva za koja je pojedinac odgovoran. Da bi se funkcionisanje jedinica u armiji, i oružanim snagama uopšte, odvijalo što bolje, motivacija ljudstva za službu u armiji treba da bude na odgovarajućem nivou. Slaba motivacija za dužnost i zadatke u armiji dovodi i do brojnih disciplinskih prestupa i krivičnih radnji.

Da bi se edukacija, odnosno vaspitno-obrazovni rad odvijao što bolje, potrebno je da i učitelji, odnosno starešine, i učenici, odnosno vojnici, imaju određene kvalitete. To su: određeni stepen inteligencije i psihomotornih sposobnosti i određene pozitivne emocionalno-voljne osobine, uključujući i motivisanost za sticanje određenih znanja i veština. Ukoliko ti uslovi ne bi bili ispunjeni, pojedinci u armiji od kojih se očekuje i zahteva sticanje određenih navika, znanja i veština mogu da pokazuju određene oblike maladaptacije, odnosno rđavog prilagođavanja i psihičkih poremećaja. Sprečavanje i otklanjanje činilaca koji mogu dovesti do toga spada u oblast rada primarne psihijatrijske prevencije.

Svaka savremena armija kao institucija ulaže napore da svoje ciljeve pretvori u ciljeve svojih pojedinačnih članova i da njene vrednosti i norme budu glavni sadržaj vrednosno-normativnog sistema na kome počiva ponašanje svakog njenog pojedinca. Kada stepen kontrole, koji armija kao sekundarna socijalna sredina i institucija ima nad procesima socijalizacije svojih članova, postane tako visok da je viđenje sveta njenih pripadnika verna kopija njene ideologije, govori se o socijalizaciji kao indoktrinaciji. A socijalizacija kao proces, kao što je poznato, obuhvata proces razvoja, menjanja i održavanja ličnosti određenog pojedinca ili određenih pojedinaca i proces razvoja menjanja i održavanja zajednice kojima oni pripadaju.

Psihološka suština indoktrinacije u određenoj armiji zavisi od toga koji su motivi pripadnika te armije zadovoljeni manifestovanjem njihove lojalnosti i odanosti toj armiji. Tu ima određenih problema. Naime, ako je u određenoj armiji i njenoj ideologiji odanost njenih pripadnika zasnovana prvenstveno na zadovoljenju njihovih utilitarno-hedonističkih potreba (kao što su, npr., postizanje povoljnog materijalnog statusa, realizovanje socijalne moći, ostvarenje mogućnosti da se vlada svojim impulsima i raspoloženjima itd.) onda rezultati takve indoktrinacije nisu stabilni ni trajni. Rezultati takve indoktrinacije se gube čim armija svojim pripadnicima uskrati ili više ne bude u mogućnosti da im obezbedi važna zadovoljenja.

Nasuprot takvim osobama postoje osobe koje u procesu indoktrinacije armijsku ideologiju prihvataju kao ličnu životnu filozofiju i postaju joj lojalne i odane čak i do fanatizma. Kod takvih osoba pripadnost armiji leži u osnovi zadovoljenja njihovih saznavno-delatnih potreba. One ne mogu da postanu članovi grupa koje imaju vrlo različitu ili ideologiju suprotnu ideologiji armije kojoj pripadaju. Njima viši stepen zadovoljenja utilitarno-hedonističkih potreba nije dovoljan razlog da odbace shvatanja, uverenja, mnjenja i stavove koji su za njih postali integralni deo ličnog identiteta.

Pošto je svaka armija sastavni deo određenog društva, sve situacije i promene u tome društvu odražavaju se i na nju tj. na njeno ljudstvo. Posebno, u onim promenama koje za određene pojedince imaju određeni indoktrinacioni značaj. To su pojave u oblasti politike, religije ili promene koje imaju etičko značenje. Zbog toga na pojedince u armiji mogu da imaju veću ili manju indoktrinacionu ulogu vrednosno-normativni sistemi užitih grupa, kao što su porodica, vršnjaci, prijatelji, regionalne zajednice itd. Te pojave se zajedničkim imenom nazivaju sociocentrizmi. One se kod određenih pripadnika armije mogu ispoljiti u negativnom ocenjivanju, pa i neprijateljskom odnosu prema svemu što se nalazi izvan grupe kojoj su oni pripadali pre dolaska u armiju ili u samoj armiji. U sociocentrizme spadaju rasna, nacionalna, religijska, jezična, politička, staleška, profesionalna, generacijska isključivost itd. Te pojave u nekim armijama nisu retke i imaju za njih veliki značaj.

Indoktrinacija se, kao što je poznato, najizrazitije ispoljava i u pojednostavljenom, najčešće dihotomnom klasifikovanju svih oblika iskustva.

Na primer, pojedinci određene ideologije smatraju da su dobre one stvari koje su u skladu sa njihovom ideologijom (što znači i sa njihovim ciljevima), a rđave kada odstupaju od njihove ideologije

(što znači da nisu u skladu sa njihovim ciljevima). Takvo mišljenje se susreće i kod indoktriniranih pojedinaca određene armije. Oni svaki pokušaj finije klasifikacije stvari i tendencija da diferenciraju opazanje pojava ocenjuju kao izraz kolebljivosti, malodušnosti ili odsustva hrabrosti. Za njih su atributi: pošten, pravi, dobar, koristan, prijatan itd., manje ili više atributi istog značenja i svi oni mogu biti zamenjeni atributom »naš«. Suprotni atributi: nepošten, neispravan, rđav, štetan, neprijatan, za njih imaju, takođe, manje ili više isto značenje i svi mogu biti zamenjeni atributom »tuđ«, ili, u aktuelnim i zaoštrenim konfliktnim situacijama i odnosima, oni mogu biti zamenjeni atributom »neprijateljski«.

Jasno je da su te dve kategorije vrednosti suprotne i pokazuju tendenciju polarizacije. U nekim situacijama one mogu biti maksimalno polarizovane i udaljene jedna od druge. Pojedinci koji se nađu u takvim situacijama često doživljavaju dve vrste konflikata. To mogu biti intrapsihički, lični, unutrašnji i emocionalni konflikti, koji su katkada i u nekim slučajevima duboki, intenzivni i dugotrajni. To mogu biti i interpersonalni, spoljni konflikti, koji, takođe, mogu biti duboki, intenzivni i dugotrajni. Dakle, jedni i drugi mogu biti duboki, intenzivni i dugotrajni i dovode u pojedinca do neprijatne emocionalne napetosti različitog intenziteta i trajanja. Ta neprijatna emocionalna napetost može imati razne oblike, kao što su: anksioznost ili strahovanje, depresivnost (potištenost), osećanje krivice itd. Te emocije mogu biti vrlo jaki motivi za ponašanje i reagovanje ljudi. Na primer, može doći do ponašanja i reagovanja koje ne samo da nije u skladu sa normativno-vrednosnim sistemom određene armije nego može biti u neskladu ili štetno i za elementarne norme društvenog ponašanja uopšte (asocijalno ili antisocijalno ponašanje). Takođe, pomenute emocije mogu dovesti do raznih psihofizioloških poremećaja (do poremećaja fizioloških funkcija u pojedinim organima i organskim sistemima).

Iz izloženog se može videti da procesi akulturacije, edukacije i indoktrinacije u određenoj armiji kod određenih pojedinaca mogu da dovedu do psihičkih poremećaja. Značajan zadatak primarne psihijatrijske prevencije jeste uočavanje, menjanje i otklanjanje tih činilaca, pre nego što oni dovedu do psihičkih poremećaja određenih pojedinaca. Postavlja se pitanje: do koga se stepena u određenoj armiji može ispoljavati individuacija. I u armiji mogu da postoje uticaji koji njenim pripadnicima omogućavaju da razvijaju i ispoljavaju individualne razlike. Čak i u najzatvorenijim i najdogmatiskijim socijalnim sredinama postoje izvesne oblasti javnog života u

kojima se tolerišu individualne razlike ili se one čak smatraju vrednostima, na primer: sport, umetnost, izvesne oblasti nauke itd. Naime, individualne osobine određenog pojedinca ne moraju doći u sukob sa ostalim aspektima socijalizacije u armiji.

Razume se da i u armiji, kao i u svakoj drugoj socijalnoj sredini, na osnovu različitih pokretača interakcije može doći do spontanog ili nespotanog formiranja različitih malih formalnih ili neformalnih grupa. Te grupe podležu zakonima formiranja i zakonima dinamike malih grupa, što katkada može biti od značaja, bilo negativnog bilo pozitivnog, za život i rad u određenim jedinicama u armiji. Kod spontano formiranih malih grupa primarnu ulogu imaju psihološki činioци, kao što su: potrebe, sposobnosti, vrednosti i znana članova grupe.

Odavno je poznato da je u svakoj armiji komandni kadar (odnosno starešine: oficiri, podoficiri ili mlađi oficiri) od najvećeg značaja za njenu borbenu spremnost. Starešine u armiji imaju posebno važnu ulogu u procesu indoktrinacije ročnog sastava armije. Od širine i dubine indoktrinacije zavisi i formiranje, održavanje i razvijanje borbenog morala, koji je, pored borbene osposobljenosti, najvažniji činilac oružane borbe i otpora.

Moral je karakteristika ličnosti ili ponašanja koje je u skladu sa sopstvenim oblicima i pravilima vladanja određenog pojedinca ili sa pravilima grupe sa kojom se on identifikuje. Moral je i preovlađujuće raspoloženje ili duh pojedinaca koji formiraju grupu i on se ispoljava u njihovom samopouzdanju u pogledu svoje uloge u grupi, njihovoj privrženosti i vezanosti za grupu i njihovoj spremnosti da se bore za ciljeve grupe. On predstavlja ono što se naziva kohezivnost grupe, jedinstvo ili solidarnost grupe. Za borbeni moral je vrlo važna borbenost, koja predstavlja skup oblika ponašanja i tendencija delatnosti ispoljenih u nastojanju određenog pojedinca na realizaciji sopstvenih interesa i ciljeva ili interesa i ciljeva zajednice, nasuprot protivljenju i pasivnosti drugih. Da bi vojne starešine odgovorile svome zadatku u formiranju, održavanju i razvijanju borbenog morala, oni moraju da budu stručni u vršenju vojne dužnosti, da imaju snažan karakter, da dobro rasuđuju, da budu pravedni i nepristrasni, odnosno objektivni, i da pružaju adekvatnu podršku svojim ljudima.

Vojni starešina kao rukovodilac može da podbaci: ako ispoljava nedostatak ličnog interesovanja za svakog pojedinog čoveka kojem je predpostavljeni; ako je previše zaokupljen svojim sopstvenim osećanjem važnosti i ako pokušava da rukovođenje zameni vlašću; ako

pokazuje nadmenost u ponašanju ili se ponaša kao heroj koga svako treba automatski da sledi; ako pokazuje nedoslednost u svojim stavovima; ako ne uspeva da ispravi nepravde i ako pokazuje tendenciju da se na njih ne osvrće ili za njih nalazi žrtve; ako pokazuje neodređenost i nesigurnost u rečima i delima; ako je sklon da masovno kažnjava, tako da i nevini trpe; ako pokazuje težnju da preceňuje važnost i autoritet svog čina i ranga, kao da mu oni daju sve kvalitete.

U formiranju, održavanju i razvijanju borbenog morala veliku ulogu ima i lekar, jer je moral uopšte, a naročito borbeni moral, povezan sa stanjem zdravlja, naročito sa stanjem psihičkog zdravlja i emocionalnom uravnoteženošću. Uopšte, vojne starešine i lekari, posebno psihijatri, treba da što bolje upoznaju psihologiju ličnosti, pedagošku i socijalnu psihologiju i psihologiju rukovođenja. To im je potrebno da bi što bolje procenili težinu, važnost i značaj životnih događaja kojima su pojedinci izloženi i važnost i značaj pomoći koju im treba pružiti u životnoj i radnoj sredini da bi njihova moralna otpornost bila na potrebnom nivou.

Jedna od osnovnih aktivnosti primarne psihijatrijske prevencije jeste psihološka i psihijatrijska selekcija i klasifikacija ljudstva.

Svaka savremena armija zahteva što bolji izbor ljudstva za raznovrsne dužnosti i zadatke, kako bi se ostvarila što bolja efikasnost i bezbednost uopšte, a u borbenim uslovima posebno. Prema nekim podacima, u nekim savremenim borbenim armijama ima oko 500 različitih radnih mesta. Iz toga proizlazi da psihološka i psihijatrijska selekcija ljudstva ima veliki značaj za armiju. Dobrim izborom ljudstva treba da se utvrdi određeni stepen izraženosti određenih osobina ogromnog broja ljudi i da se izvrši njihova klasifikacija, odnosno raspoređivanje na ona radna mesta i dužnosti koja im najbolje odgovaraju. Pri tome se, što je moguće više, treba i mora pridržavati principa »pravi čovek na pravo mesto«. Pri procenjivanju sposobnosti određuje se stepen opšte sposobnosti učenja tj. inteligencije, sposobnosti motornog učenja tj. sposobnosti blagovremenog skladnog i efikasnog motornog reagovanja, osetljivost čulnih organa itd. Međutim, znatno je teže ispitati emocionalno-voljne osobine i motivaciju ličnosti, što ima vrlo veliki značaj za efikasnost i brzinu izvršenja zadataka. Osobe koje nemaju potreban stepen izraženosti sposobnosti i pozitivnih emocionalno-voljnih osobina ličnosti lakše prave propuste i greške i u individualnoj i grupnoj aktivnosti.

Međutim, ako je psihološka i psihijatrijska selekcija od velike važnosti za savremenu armiju, ona ne može sprečiti da kroz selek-

cionu barijeru ne prođu pojedinci koji zbog svojih psihičkih osobina dolaze u sukob sa normama i principima rada i života u armiji, zbog čega njihova okolina u armiji trpi, a često i oni sami pate. U prvom redu, tu spada veliki broj tzv. *graničnih slučajeva*. Sem toga u određenih pojedinaca, zbog različitih razloga (na primer, slabo rukovođenje i komandovanje) može doći do slabljenja motivacije za pojedine dužnosti i zadatke u armiji ili za službu u armiji uopšte. Do toga može doći i u miru i u ratu, u kome, kao što je poznato, mnogi ljudi ginu, bivaju ranjeni, postaju invalidi ili su izloženi smrtnoj opasnosti.

Pored rezultata ispitivanja na psihološkim testovima sposobnosti i testovima ličnosti postoje i psihijatrijski indikatori kao kriterijumi na osnovu kojih se vrši dijagnostikovanje psihičkih poremećaja koje pojedinci ispoljavaju. Oni su u međunarodnoj klasifikaciji bolesti, povreda i uzroka smrti navedeni pod tačkama 290 do 319 kao osnovne nozološke jedinice.⁴ U skladu sa oblikom, trajnošću i stepenom izraženosti psihičkih poremećaja, pojedinci se u armiji ocenjuju kao nesposobni, privremeno nesposobni, ograničeno sposobni i sposobni za službu u armiji.

Za ocenu sposobnosti u određenim rodovima vojske, na primer, u ratnoj mornarici i ratnom vazduhoplovstvu postoje posebni kriterijumi za ocenu sposobnosti za službu u njima. Kriterijumi za ocenu sposobnosti za službu u armiji na osnovu psihičkih osobina i poremećaja različite su za regrute i mornare, aktivne i rezervne oficire, mlađe oficire, vojne službenike, padobrance, vozače motornih vozila, kandidate za pitomce vojnih škola i akademija, kandidate za pitomce stručnih vojnih škola i akademija i vojne stipendiste. Poseban problem pri ocenjivanju sposobnosti za službu u armiji po liniji psihičkih poremećaja jesu poremećaji ličnosti i granični slučajevi. Ocenjivanje sposobnosti za službu u armiji zahteva određenu elastičnost, te se u skladu s tim kriterijumi za ocenu sposobnosti mogu u određenom stepenu menjati, ublažavati ili pooštravati, posebno u skladu sa ponudom ljudstva za službu u armiji i u zavisnosti od toga da li se radi o mirnodopskim ili ratnim uslovima. U vojnoj službi, posebno u ratu, medicinsko i psihološko ocenjivanje sposobnosti za službu u armiji zahteva visoko uvažavanje funkcionalne sposobnosti. Na sposobnost čoveka za službu u armiji u velikom stepenu utiču promenljivi faktori, kao što su motivacija i moral. Anatomske i psihološke karakteristike pojedinaca imaju određeni značaj, ali one dobijaju svoju važnost samo ukoliko utiču na sposob-

⁴ Svetska zdravstvena organizacija, IX revizija, Ženeva, 1975.

nost dejstvovanja. Određene kompenzatorne sposobnosti i veštine koje se razvijaju pod uticajem jake motivacije i jakog morala mogu biti protivteža određenim anatomskim nedostacima ili patološkim stanjima.

Slaba i negativna motivacija i slab moral i demoralizacija mogu biti glavni uzrok gubitka ljudske žive sile u ratu. Oblici postupanja sa ljudima i način na koji se sa njima rukovodi jesu od najvećeg značaja za njihovu funkcionalnu sposobnost i emocionalno reagovanje. Medicinska i, posebno, psihijatrijska selekcija nemaju takvu moć da ljudstvo koje učestvuje u ratu učini psihički imunim za opasnosti koje dolaze od slabog rukovođenja ili slabog borbenog morala. Međutim, psihijatri dobrom saradnjom sa komandama, sa starešinama, posebno u borbenim dejstvima, mogu mnogo da doprinesu održavanju, razvijanju i poboljšanju borbene sposobnosti ljudstva. Psihijatri i njihovi saradnici, i u miru i u ratu, zbrinjavaju psihički poremećene pojedince, daju ocenu njihove psihičke sposobnosti za službu u armiji i daju njihovim nadležnim starešinama preporuke za racionalno raspoređivanje ljudstva na dužnosti i zadatke.

Psihijatar je u ratu u armiji član komande i kao takav je uključen u zadatke jedinice. On brzo dolazi do saznanja da svoju funkciju ne može da obavlja sam. Naročito u borbenim dejstvima, brzo dolazi do saznanja da je grupa, kolektiv ili jedinica važnija nego pojedinac i da zadaci koji se postavljaju pred grupu, kolektiv i ljudstvo u celini stavljaju u drugi plan potrebe pojedinca, uključujući i njegovu potrebu za sigurnošću. Psihijatar koji se nalazi na službi u armiji u ratu može da bude uspešan na svojoj dužnosti samo ako shvati veliki značaj svoje lojalnosti prema jedinici koju zbrinjava, značaj kohezivnosti jedinice kao grupe (značaj grupne solidarnosti i kolektivnog duha), značaj zadataka i ciljeva svoje jedinice i značaj svoje dužnosti, obaveze i odgovornosti.

U savremenim armijama mnogi komandanti zahtevaju od svojih potčinjenih starešina da koriste psihijatre kao konsultante u rukovođenju ljudima. Psihijatar u svom stručnom radu u armiji nailazi i na određene ne male probleme i teške situacije. Tako se psihijatar u armiji nalazi u takvoj situaciji da se od njega zahteva i očekuje da bude primarno privržen vojno-ratnoj službi i armiji kao celini, a ne pojedincu, nalazi se u situaciji u kojoj postoji određen nedostatak poverljivosti na relaciji pacijent — psihijatar i na toj relaciji postoji iskrivljen ili čak invertiran transferni odnos; postoji mogućnost da ciljevi psihijatrijskog tretiranja u određenih pojedinaca pre dovedu do povećanja, nego do smanjenja simptomatologije; da on

sam kao psihijatar često doživljava iste konflikte koji su kod njegovih pacijenata doveli do simptoma; da on ima stvarnu kontrolu nad određenim aktivnostima svojih pacijenata i da mnogi pacijenti u velikom stepenu nepošteno podešavaju svoje ponašanje zbog veće sekundarne dobiti itd.

Stalno usavršavanje vojne tehnike, borbene opreme i oružja, i u miru i u ratu, postavlja pred svakog pojedinca u armiji potrebu za adaptacijom i prilagođavanjem u okviru priprema za borbena dejstva. Intenzivna borbena dejstva, a posebno ako u njima dođe do upotrebe oružja za masovno uništavanje žive sile, mogu dovesti do masovne pojave emocionalne destabilizacije, do psihotraumatizacije velikog broja ljudi koji pre toga nikada nisu ispoljavali psihičke poremećaje, a da u pojedinaca koji imaju ranjivu psihu i koji su manje otporni na veće i značajnije životne događaje dovedu do izraženih psihičkih poremećaja. To su osobe koje imaju crte poremećaja ličnosti (psihopatske crte, crte emocionalne nezrelosti) neurotične crte, nižu inteligenciju itd., a koje se u ratu, zbog eventualnog ublažavanja kriterijuma za ocenu sposobnosti za službu u armiji, u određenim slučajevima osposobljavaju za službu u armiji. Ovde treba pomenuti da osobe sa psihičkim poremećajima, prema raznim autorima, u opštoj populaciji čine 1,7% do 10%, dok je broj osoba koje predstavljaju tzv. granične slučajeve, prema nekim autorima, u opštoj strukturi psihičkih poremećaja, veći od 50%.

U ratu su za primarnu psihijatrijsku prevenciju značajni sledeći činioci: uverenost u određene vrednosti, kao što su potreba očuvanja nezavisnosti svoje domovine, slobode i mirnog stvaralaštva svoga naroda; uverenost u potrebu, mogućnost i uspeh u odbrani navedenih vrednosti; realistično upoznavanje sa opasnostima i strahotama eventualnog budućeg rata; realistična borbena obuka; dobro poznavanje mera samozaštite i dobra obučenost u istima; pravovremena obaveštenost o ratnim opasnostima; dobra organizacija života i rada u jedinicama i ustanovama i umešno rukovođenje njima; kolektivna solidarnost; aktivnost i energičnost u suprotstavljanju opasnostima; borbeni primer hrabrih rukovodilaca i drugih pojedinaca; postepeno uvođenje pojedinaca u borbu i ratna dejstva uopšte; upoznavanje svih pojedinaca koji učestvuju u borbenim dejstvima sa manifestacijama straha i panike i uslovima pod kojima se oni javljaju; upoznavanje pojedinaca sa svojim sopstvenim psihičkim životom itd.